

Az illusztráció forrása: www.istockphoto.com

Félúton a hatalmi politika és a humanitárius tevékenység között

Hogyan nyitott új lehetőséget a katolikus egyház számára Afrika belsejének európai feltárása

A 16. SZÁZADBAN

VI. Sándor pápa és II. Gyula még döntőbíróként vállalhatott szerepet a felfedezések koncán összemarakodó világi hatalmak ügyében, a 18. század végére azonban – a felvilágosodás eszméinek hatására – megváltozott az európai politikai helyzet, amit a következő hatvan évben az egyház erőteljes háttérbe szorulása követett a *világi politikai* kérdésekben. Az európai nagyhatalmak fokozott érdeklődése Afrika természeti kincsei iránt új helyzetet teremtett a 19. század második felében. A kolonizációs láz felélénkülésével ugyanis az egyház egy régi szerepkörének, a *civilizációs küldetés* újbóli vállalásával a kialakuló *világpolitika* folyamatának ismét tevékeny részévé válhatott.

Az egyházi befolyás háttérbe szorulása nemzetközi téren

Az egyház hanyatlásának legmeggrázóbb jele a jezsuita rend betiltása volt 18. század végén. Elsőként az *ancien régime* hatalmi centrumait

Írta: Kicsindi Edina

jelentő királyi udvarokban, majd ennek következtében a gazdasági bázist adó korabeli gyarmati területeken szorultak háttérbe a közvetlen pápai hatalom alá tartozó rend képviselői. A világi államhatalom és akarat így felülkerekedett az egyházi, valamint az azt jelképező pápai hatalmon, a kúriát hivatalosan is a rend feloszlására kényszerítették. A 19. század első felében, a Szent Szövetségre épülő konzervatív európai légkörben a pápai tekintély fénye némileg ugyan helyreállni látszott, a folyamat mégis visszafordíthatatlannak bizonyult: a pápa a világi diplomáciában nem volt képes többé olyan jelentős szerepet játszani, mint azelőtt. Az érintett felek vitás ügyeket más államok által szavatolt biztonsági garanciák útján, immár nemzetközi konferenciákon próbálták meg rendezni. Mind a szemlélet, mind pedig a diplomáciai gyakorlat szempontjából ez már a nemzetközi kapcsolatok egy új korszaka volt: a *világi politikai kérdések* helyett ezentúl *világpolitikai kérdések* kerültek előtérbe. Míg korábban az egyház által képviselt spirituális ideológiai hatalom és az uralkodók által képviselt világi hatalom egymással összefonódva irányította az Európát jelentő világot, a gyarmatokkal kibővült globális világot már egy tisztán világiasodott, az egyháztól független ideológiai alapra helyezett európai politika vette kezébe.

Az egyházi befolyás háttérbe szorulása a katolikus államok belülegyi terén

Az 1848-as polgári forradalmak két oldalról is veszélyeztették a pápa évszázados hagyományokon nyugvó hatalmát. Az olasz nemzeti törekvések kétségbe vonták a Közép-Itáliára kiterjedő Pápai Állam létjogosultságát, 1871-re a katolikus egyház fejét visszaszorították a vatikáni palota kapui mögé. Ezzel a területvesztéssel a pápa világi uralkodóként elvesztette teljes hatalmi bázisát, így ahhoz, hogy továbbra is az európai nagyhatalmi politika meghatározó tényezője maradjon, új alapokra kellett helyeznie diplomáciáját. Ennek érdekében az egyház szervezeti reformjára volt szükség. Befolyását a katolikus országokra kiterjesztő egyházi szervezet Rómához igyekezett kötni egyes országokat. A külpolitikai irányultsággal szemben ez esetben alapvetően belpolitikai pozícionyerésről beszélhetünk, hisz a katolikus országok legtöbbjében a polgári forradalmak által elért eredmények ellenére az egyház jelentős politikai erőt képviselt a törvényhozásban, a végrehajtásban és tulajdonképpen adminisztratív szerepet játszott. Gondoljunk csak az egyház hatáskörében maradt anyakönyvezésre, vagy akár a közvetlen uralkodói környezetre gyakorolt befolyására. Ennek jegyében „*konkordátum-rendszerével szétzúz-*

ta az egyes államegyháziságok által Rómától független egységekbe szervezett hierarchiákat. Szerencsésen központosította Róma köré a papképzést és gondja volt arra, hogy püspöki székekre s helyi szemináriumok élére Rómában nevelkedett és Róma szellemét továbbterjesztő papok kerüljenek (Bangha – Ijjas, 1941: 127). A munka eredményeit az 1870-es Vatikáni Zsinaton ismertette el az egyházfő, ahol befejezésként a megjelent főpapokkal dogmává emeltette a pápai tévedhetetlenséget, mely értelmében ha a pápa valamiről *ex cathedra* kinyilatkoztatást tesz, akkor az örökre megkérdőjelezhetetlen marad.

IX. Pius azonban elkésett. A 19. század közepének polgári forradalmi ugyanis örökül hagytak egy másik ideológiát is, amely igazán a század utolsó harmadában vált erőssé, de ekkor alapjaiban rengette meg a piusi alkotmányt. A *liberalizmus* az egyház és az állam szétválasztására igen nagy hangsúlyt fordított, felszámolva, illetve csupán névlegesítve a katolikus egyház maradék hatalmi pozícióját az állam gépezetében, a törvényhozásban és a bürokrácia egyes szintjein. Később XIII. Leó teljes pontifikátusa már a liberalizmus elleni küzdelmen alapult, melyhez nem hívhatott más eszközt segítségül, mint a piusi elveket és a keresztény ideológiát, szembeszállva a liberalizmushoz kapcsolt modernizáció minden megnyilvánulásával. XIII. Leó az egyház híveinek érdekében, de hatalmi, tekintélyi pozícióinak védelmében lépett fel az államhatalommal szemben és enciklikákkal árasztotta el Európát, kihasználva az egyetlen lehetőséget, mellyel véleményét deklarálhatta az egyház hívei, így a katolikus uralkodók előtt is.

Gergely Jenő történész szerint a pápai infallabilitás, vagyis tévedhetetlenség IX. Pius uralkodása idején a *“pápaság egyházon belüli autoritását”* volt hivatott alátámasztani (Gergely, 1999: 236). XIII. Leónak azonban a megváltozott körülmények hatására, a pápai tekintély ismételt csorbulása miatt a vatikáni zsinat határozatainak más értelmezését kellett előtérbe helyeznie. Eszerint a pápai tévedhetetlenség valójában *“a pápa teljes és közvetlen főhatalmából jön, amely minden katolikusra kiterjed.”* (Gergely, 1999: 236). Így 1890-ben, *Sapientia christiana*e kezdetű enciklikájában Leó pápa már az államot és az egyházat egyenrangú, szuverén, ám szorosan egymásra utalt hatalmakként deklarálta: *“Bizonyos, hogy az Egyháznak és az államnak meg van a maga főhatalma, miért is a maga természete által alkotott működési körében egyik sincs a másiknak alávetve. Ámde ebből éppen nem következik, hogy a kettő egymástól elválasztandó vagy egymással ellentétbe hozandó.”* (Zsigmond, 1970: 159).

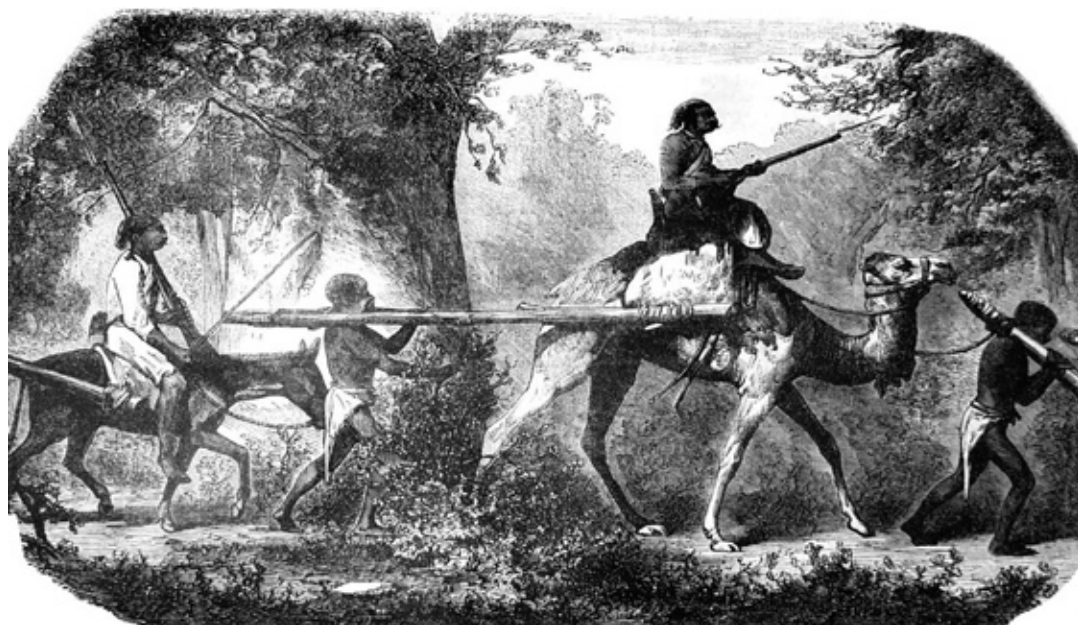
Angol és portugál jezsuita missziók Közép-Afrikában: A Zambézi vidékére 1879-ben indultak Londonból az első misszionáriusok. A misszió, amelyet végül a jezsuiták kaptak meg, kezdetben Közép-Afrikai Misszióként volt ismert, határai pedig 1882-ben sem voltak véglegesen kijelölve. A misszió 1881-ben megjelent katalógusa alapján a központ Grahamstown volt, területe pedig a korábban Livingstone által feltárt részeket foglalta magába. Valószínűleg a katolikus egyház a jezsuitáknak a XVI. században itt folytatott tevékenysége miatt kaphatta vissza a területet. A jezsuita misszió területe akkor a partvidéktől Zumbóig terjedt, központja pedig Moçambique-ban volt, amelyet 1612-ben püspöki székhellyé emeltek. Miután azonban Portugália 1759-ben megfosztotta a rendet birtokaitól, majd 1834-ben a többi szerzetest is kiűzte gyarmatairól, a missziós munka is szünetelt. 1883-ban Moçambique új püspököt kapott D. António személyében, aki ismét teret nyitott a katolikus egyház aktivizálódásának. Ettől kezdve a misszió új munkatársai már nemcsak délről, a brit területek felől Grahamstown-on keresztül közelíthették meg állomáshelyüket, hanem keletről is, Moçambique és Quelimane irányából. Ez azért volt fontos, mert ezzel kezdődött meg a portugál érdekszférába tartozó területek önálló missziós kerületté válásának folyamata, ami hivatalosan 1892-ben történt meg, amikor a Zambézi missziót kettéosztották a brit területek Felső-Zambézi és a portugál területek Alsó-Zambézi kerületeire.

A berlini konferencia főokmánya: Az akta az első fejezet 6. cikkének rendelkezéseivel a következőképpen biztosította a missziós alapfeltételeit: „kötelezi a hatalmakat a bennszülöttek fajtájának fenntartására, erkölcsi és anyagi állapotuk javítására, a rabszolgaság ellen való küzdelemre, a vallás, tudomány, szeretet intézményeinek védelmére és elősegítésére azzal a céllal, hogy a bennszülöttek műveltessenek, a polgárosultságot becsüljék és annak hasznait élvezzék. Az egyezség továbbá mindenkinek szabad vallásgyakorlatot és lelkiismereti szabadságot biztosít, a misszióknak – a tudósok és kutatók munkáinak is – különös védelmet nyújt.” (Wolkenberg, 1928: 620–621.)

Brüsszeli konferencia: a nemzetközi konferencia 1889. decembere és 1890. júniusa között ülésezett Brüsszelben, a korábban Berlinben összeült hatalmak részvételével. Mivel a berlini főaktának a rabszolga-kereskedelem üldözésére és a missziók helyzetére vonatkozó megállapodásai csupán az egyezményes Kongó-medence területére voltak kötelező érvénnyel (amelybe beletartozott Mozambik belső területe is), Brüsszelben ezt a tilalmat és támogatást kiterjesztették egész Afrikára és ennek elősegítésére kötelezték mindazon hatalmakat, amelyek Afrikában területtel rendelkeznek vagy használják a kontinens szárazföldi vagy vízi kereskedelmi útvonalait.

Congregatio de Propaganda Fide: a katolikus missziós munkáért felelős pápai főhatósági szerv, amelyet 1622-ben XV. Gergely pápa alapított.

A pápai kúriának mégis be kellett látnia, hogy lényegében vereséget szenvedett. Sem a rendelkezésre álló eszközök (enciklikák), sem a tekintélye nem volt elég ahhoz, hogy Európa uralkodói és kormányai közép-itáliai államának elvesztése után egyenrangú partnerként kezeljék a továbbiakban. Így kitűzött feladatát, miszerint pontifikátusa alatt igyekszik a pápai tekintélyt új alapokra helyezni, végül a nemzetközi politika által kínált lehetőségek kiaknázásával sikerült megvalósítania.

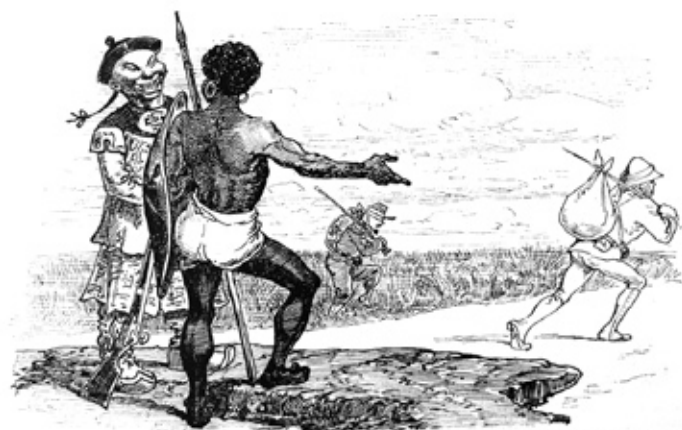
Afrikai embervadászat Forrás: Vasárnapi Ujság III. évfolyam 40. szám 1856 október 5.

Civilizációs küldetés Afrikában – újrapozicionálási lehetőség Európában

A brit történész, Charles P. Groves szerint a katolikus egyház egyszerűen kihasználta az európaiak újbóli szembenállását, hogy árnyékukban új hatalmi pozíciókra tehesen szert. A magyarázat valószínűleg nem ilyen egyszerű, de az egyház a nemzetközi közösség aktív szereplőjeként valójában a kárpótlás lehetőségét kereste világi hatalmának elvesztéséért. A 19. század közepétől a protestáns egyházak afrikai missziós aktivitása fokozódott – gondoljunk csak Livingstone tevékenységére –, ez megint emlékeztette az addig az európai politikai térre koncentrálni katolikus egyházat lemaradására: *„A kath. egyház nem hanyagolja el e kedvező alkalmat; nem marad a kereskedők, természettudósok, vagy éppen a tévtan hirdetői mögött, hanem küldetéséhez hiven utánok siet az eltévelyedett juhoknak, hogy ezeket is Krisztus aklába betérítse”* – tudósít az új mozgalomról az 1882-ben

induló *A Kath. Hitterjesztés Lapjai* missziós folyóirat.¹ A misszió évszázadokkal ezelőtt a katolikus egyház fontos feladata volt, amit főként a jezsuiták tevékenységének köszönhetően kitűnően végzett, érthető tehát, hogy az új missziós mozgalomban való részvétel jogos igényként merül fel esetében. Ebben a Livingstone által is hangoztatott ideológiai áramlat szintén segítségére volt, melyet ügyesen a maga javára fordíthatott, mondván, hogy Afrika civilizálásának feladatára ugyan ki lehetne alkalma-

sabb jelölt, mint a katolikus egyház, melynek évszázados missziós tapasztalatai vannak ezen a területen. Csakúgy, mint a rabszolga-kereskedelemmel és a rabszolgaság intézményével szembeni fellépésben, hiszen az egyház az erkölcs őreként hatékonyabban léphet fel az igazságtalanságok ellen, mint bármelyik európai állam, melyekben a liberalizmus hatására végbemenő modernizációs folyamat kioltotta a keresztény erkölcsöket a polgárokból. A pápa több körlevéllel is igyekezett alátámasztani elhivatottságát és jogát a missziós tevékenységhez. Ily módon szándékolta kivívni megérdemelt helyét nemcsak az európai, hanem a világ eseményeinek folyamában is: *„A szabadságért való gondoskodáson kívül apostoli hivatalunk ránk egy másik és fontosabb kötelességet is hárit, t. i. Afrikában az evangélium terjesztésének gondját, (...) mert az evangéliumnak elfogadása a négereket (sic!) a test rabszolgaságának járma alól is fölszabadítja.”*² A missziós tevékenység újbóli megindulása az 1870-es évek elejére tehető, egyenes kö-

Mta-Mta. — No komám, Ling-Fang-Fu, ezeket szípen megrakodva küldjék vissza a hazájukba. Te a franciós, én az angol.

Czivilizátorok Forrás: Borsszem Jankó 1885. május 24.

vetkezményeként a pápa 1872-es körlevelére, mely a missziós munka céljává a helyi mostoha körülményekhez alkalmazkodni képes bennszülött papság kinevelését tette.

Az 1884–1885-ben tartott berlini konferencia valóban nem Afrika felosztását jelentette, sokkal inkább a kontinensen betöltött szerepek és feladatok írásban való meghatározása történt meg, amelyre a fokozott érdeklődés és a sok aspiráns miatt volt szükség. A konferencia főkmánya a Kongó-medencére vonatkozóan lefektette az afrikai missziós munka alapjait, amit az 1889-es brüsszeli konferencián az egész kontinensre kiterjesztettek. A dokumentum a missziós munka finanszírozását nem határozta meg, csupán úgy rendelkezett, hogy a világi hatalmak kötelesek támogatásukról biztosítani e törekvést, mint a rabszolgaság-ellenes küzdelem egyik fontos eszközét. Akatolikus missziók esetében anyagiakról elvileg Rómának és az adott misszióknak kellett gondoskodnia, de sem az egyház, sem a misszió nem kapott a zömében katolikus államok uralkodóitól vagy kormányaitól a korábbiakhoz hasonló birtokadományokat, ezért alamizsnát gyűjtő missziós magazinok tucatjai lepték el Európát (pl. *Propaganda Fide*). A távoli földrész hírei olyan országokba is eljutottak, amelyek közvetlenül nem voltak érdekeltek az afrikai kontinensen zajló politikai csatározásokban. A lapokban misszionáriusok közölték tudósításaikat, kapcsolatot tartva az otthoniakkal, és ezzel lehetőséget kapva saját missziójuk anyagi helyzetének javítására: alamizsna gyűjtésére. Róma emellett minden ország papságához külön körlevelében fordult, hívei között is szorgalmazva az afrikai missziók javára történő adakozást, a pénz elosztásáról pedig a következőképpen rendelkezett: „az egyes országok által adományozott összegeket azok a missziók

kapják, melyeket az illető országnak hívei a rabszolgaság kiirtása végett alapítottak. Missziókat fenn nem tartó országok adományai a legrászorultabbak között kerül felosztásra...”²⁵

A berlini és később, 1889-ben brüsszeli konferencián a Livingstone-i elvek hivatalos elismerést nyertek, a katolikus egyház pedig sikeresen lépett elő ezen elvek legfőbb képviselőjévé. Wolkenberg Alajos katolikus egyháztörténészként a brüsszeli egyezmény azon pontjait emelte ki lényegként, amelyek „a rabszolgakereskedés elnyomására alkalmas eszköznek kimonджа a missziókat (...) és kötelezi a nagyhatalmakat, hogy a már létesített és létesítendő missziókat, bármily felekezetűek, oltalmazzák és mindazoknak, akik a rabszolgakereskedés megszüntetésében munkálkodnak, segítséget nyújtsanak.” (Wolkenberg, 1928: 621). Ez a kikötés rávilágít a missziók működését meghatározó problémákra, amelyekről a mai napig vitatkoznak a szakértők: hogyan határozhatjuk meg a hittedjesztés viszonyát a gyarmatosításhoz, az elvégzendő feladatokat, a felekezeti hovatartozást és a misszionáriusok nemzetiségének kérdését tekintve?

A szakirodalomban legtöbbször megtalálható álláspont szerint „A kereszténység csupán az európai kolonializmus rituális aspektusa volt.” (Welbourn, 1971: 310). Nálunk Gergely Jenőnél találkozhatunk hasonló véleménnyel, miszerint a katolikus missziók „a gyarmatosítók ötödik hadoszlopát képezték” (Gergely, 1999: 249), a katolikus egyháztörténész pedig azt emeli ki, hogy a protestánsok álltak szorosabb kapcsolatban a gyarmatosítással, nem a katolikusok.⁴ Joseph Ki-Zerbo szerint a hittérítés és a gyarmatosítás összefonódása különösképpen azokon a gyarmatokon volt jelentős – így Belga Kongóban, Angolában és Mozambikban –, amelyeknek európai urai nem rendelkeztek stabil gazdasági és

belpolitikai háttérrel, ezért szükségük lehetett az egyház és a misszionáriusok támogatására. (Ki-Zerbo, 1981: 447). Livingstone esete rámutat arra, hogy a misszionárius valóban befolyhat a gyarmati politikába – valószínűleg a történészek többsége is az ő példája alapján általánosított. Néhány évvel később azonban a missziók tömegessé válása miatt, a megváltozott gyarmati körülmények hatására az új nemzedék számára ez már nehezebb volt. A egyes nemzetiségű, nagymértékben finansiális önállóságra kényszerített katolikus missziók az anyaországgal való korábbi ellentétek miatt még nehezebb helyzetben voltak. A misszióknak szánt szerep a civilizálás volt, összekapcsolva a rabszolga-kereskedelem elleni harccal, oktatással, szociális segítségnyújtással. Jürgen Osterhammel szerint a missziók gyarmatosításban betöltött szerepének értékelésekor inkább ez utóbbi feladatkörökre kellene koncentrálni, ami pedig nem volt része a „*magas gyarmatpolitikának*” (Osterhammel, 1995: 106). A missziók mintegy kiegészítő szerepet játszottak a gyarmati adminisztráció mellett, főleg annak kiépítésének szakaszában, a 19. század folyamán.

Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a katolikus egyház – új helyzetéből adódóan – a missziókon keresztül próbált meg fontos tényezőként jelen lenni a gyarmati kérdésekre fókuszáló nemzetközi életben. Az egyház önálló szerepvállalása így

együtműködés helyett konfrontációt eredményezett, katolikusok és protestánsok között, valamint a missziók és a gyarmatosító hatalom között is, hiszen a különböző felekezeti missziók szembenállása zavarta a gyarmati uralom konszolidációs erőfeszítéseit. Ez különösen igaz volt a mozambiki partvidékre, amely a 16–17. században közvetítő állomásként működött a katolikus Portugália keleti kereskedelmében, majd a Kongó-medence hátszágaként új kihívással szembesült a 19. század második felében, amikor más európai hatalmak figyelme Afrika belseje felé fordult.

A katolikus egyház megújított missziói a portugál fennhatóságú mozambiki területen

A missziós tevékenységre a mozambiki partvidék hátszágában, Afrika belsejében a jezsuiták kaptak felhatalmazást. Am Portugáliának, miután korábban többször is betiltotta a rendet, nem voltak saját nevelésű, portugál nemzetiségű jelöltjei, akik teljesíthették volna a misszió feladatait. A rend portugál területen dolgozó misszionáriusai így eleinte egyáltalán nem, később is csak korlátozott számban érkeztek Portugáliából. Míg az angol érdekeltségi szférába tartozó területen dolgozó jezsuiták nagy része angol és lengyel származású volt, addig a portugál

BOLDOG KALKUTTAI TERÉZANYA (1910–1997)

Albán származású római katolikus apáca, a Szeretet Misszionáriusai szerzetesrend, és számos jótékonyági szervezet alapítója. Áldozatkészsége jutalmául 1979-ben elnyerte a Nobel-békedíjat. Szerzetesi tevékenységét 18 éves korában, mint indiai missziós nővér kezdte meg.

Munkássága során megérintette az országban tapasztalt mérhetetlen szegénység, ezért belefogott egy olyan szervezet kialakításába, amely önkéntes alapon segít a rászorulóknak. Ennek eredményeképpen 1950-ben pápai jóváhagyást kért és kapott a már említett szerzetesrend megalapítására. A jótékonyági munka sikerén felbuzdulva 1965-ben VI. Pál pápa engedélyezte azt is, hogy a rend Indián

kívül is folytathassa tevékenységét. Ezt követően sorra nyitották meg kapuikat világszerte az immár Teréz Anyához kötődő otthonok, kórházak és segélyező egyletek. Missziói során több ízben megfordult Afrikában is, ahol főként AIDS betegekkel, leprásokkal, árva gyerekekkel és az éhínség okozta problémákkal foglalkozott. A Szeretet Misszionáriusai szerzetesrendre támaszkodva a tanzániai szegény sorsú gyermekek megsegítéséért árvaházat hozott létre Dar es Salaam városában. 1981-es etiópiai látogatása során szembesült az ott élők szörnyű helyzetével, és azzal is, hogy egy személyben képtelen lenne megoldani a felhalmozódott problémákat. Ez a felismerés készítette arra, hogy személyesen

az Amerikai Egyesült Államok elnökéhez forduljon segítségért. A kérést támogatva az amerikai kormányzat Ronald Reagan vezetésével azonnali segítségként élelmiszer- és gyógyszer szállományokat indított útnak Etiópiába, a fővárosban (Addis Abebaban) pedig önkéntes orvosokat alkalmazó missziós kórházat alapítottak. 1988-ban Teréz anyja elutazott Dél-Afrikába is, ahol hozzájárult egy fokvárosi otthon megalapításához.

Hitvallását jellemzi, hogy „egy beteg faj nem bőrszín és nem felekezeti hovatartozás kérdése. Egyszerűen ember, akinek segítségre van szüksége”. 1997-ben bekövetkezett haláláig mintegy 120 országban 600 különféle segélyprogram elindítása kötődött a nevéhez.

David Livingstone

David Livingstone 1841-1873-ig, kisebb megszakításokkal haláláig tevékenykedett Afrikában. Útjai már az 1850-es évektől lassan Afrikára irányították a brit közvélemény figyelmét, amit nemsokára követett a kormányzat és az üzleti körök megbecsülése is. Az óriási publicisztikai nyilvánosság, amellyel a sajtó talán első ízben kísért figyelemmel hasonló kezdeményezést, hamarosan megmutatta, mire is képes ez az új eszköz, hisz az általa gerjesztett érdeklődés egész Nagy-Britanniára, majd pedig egész Európára – és Stanleynek köszönhetően még Amerikára is – kiterjedt.

Halála után több mint száz évvel életművének értékelése még mindig számos tudományos vitára ad lehetőséget, hogy vajon magánemberként vagy kormányügynökként, misszionáriusként vagy felfedezőként tarthatjuk inkább számon? Eredetileg valóban magánemberként indult Afrikába, a *Londoni Missziós Társaság* munkatársaként mint egyszerű hittérítő. Felfedezőútjaihoz azonban támogatókra volt szüksége, így Angliába hazatérve kormánya és az üzleti körök segítségét kérte, amihez mindenképpen bizonyítania kellett, hogy anyagi támogatásuk nem lenne hiábavaló. Livingstone így a *Royal Geographical Society*-nek ajánlotta fel szolgálatait, amely 1858-1864-es Zambézi expedíciójára már geológusokat küldött vele a bányászati lehetőségek feltárására. Ezen expedíció alkalmával Livingstone akár országának hivatalos képviselőjeként is felléphetett, ám valójában ő maga sem volt mindig tisztában helyzetével és hatáskörével.

Livingstone tevékenysége megzavarta Portugália évszázados nyugalma Afrikában. Expedíciói 1854-1856-ban és 1858-1864-ben is a fennhatósága alá tartozó területeken vezettek át. A gyarmatok állapotáról pedig Livingstone nem festett kedvező képet sem a brit, sem pedig a teljes egész európai közvélemény számára. Portugália tehát védekezésre kényszerült, és Livingstone tevékenységét ott próbálta akadályozni, ahol csak tudta: diplomáciailag, de a sajtó útján is – elsősége elvitatásával.

Afrika gyarmatosításának két meghatározó ideológiai alapját Livingstone-nak köszönhetjük. Az egyik Afrika civilizálásának feladata, a másik pedig ennek nevében fellépni az erkölcsstelen rabszolga-kereskedelemmel szemben. Livingstone a portugál gyarmatok, Angola és Mozambik között utazgatva szerzett benyomásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy Portugália képtelen megfelelni Afrika civilizálása hatalmas feladatának, hisz a rabszolga-kereskedelem tá-

mogatása bizonyítja, hogy ő maga sem rendelkezik megfelelően tiszta erkölccsel. Véleménye szerint

ez a küldetés végső soron Nagy-Britanniára vár, a művelt világban egyedül ő érdemes a feladat végrehajtására. Amerre ugyanis Livingstone megfordult, hűen tájékoztatott a portugál gyarmatok siralmas állapotáról és a portugálok erkölcséről, milyenek lehetnek, ha megtűrjük területükön a rabszolga-kereskedelmet és még hasznot is húznak belőle! Livingstone azonban tévedett. A mozambiki rabszolga-kereskedelem kiterjedt rendszere ugyanis nem teljesen Portugália kezében volt. Az egykor a gyarmaton élt portugálok leszármazottait valóban üzleti érdekelttség kötötte a Kongó-medencét a partvidékkel összekötő kereskedelemhez, ám a korai gyarmati idők maradványaként ez inkább kötődött az aranyhoz, mint a rabszolgákhoz. A Livingstone által kifogásolt rabszolga-kereskedelmi rendszer ugyanis Kelet felé, Zanzibár szigete felé irányult. Egyrészt az 1810-es években ománi arabok által telepített szegfűszegültetvények nagy mennyiségű munkaerőt igényeltek, amelyet Afrika belsejéből szereztek be, helyi képviseleteken alapuló, jól szervezett hálózat útján. Másrészt pedig Zanzibár elosztó-álmásként is fontos szerepet töltött be a Perzsa-öböl felé irányuló rabszolga-kereskedelemben, illetve az Egyesült Államok déli államainak igényét kielégítve. A zanzibári rabszolgapiac véglegesen 1890-ben zárt be, amikor a sziget az angol-német megegyezés alapján, a Zanzibár-Helgoland egyezmény értelmében brit érdekszférába, majd pedig egy év múlva brit protektorátus alá került. A britek végül 1897-re számolták fel teljesen a rendszer utolsó maradványait.

területeken sokkal változatosabb volt a misszionáriusok nemzetiségi aránya: francia, német, osztrák, magyar szerzetesek és laikus testvérek teljesítettek szolgálatot, nem is beszélve a déli tartományok jórészt angol származású protestáns misszióiról. A portugál kormányzat – amely az uralkodócsaláddal ellentétben továbbra sem örült az egyház újbóli jelenlétének, főleg az 1890-es évek republikánus politikai irányvonalának megerősödését követően – kiszékesztette, hogy a területén lévő missziók irányítási szempontból ne a római *Propaganda Fide*, hanem az 1883-ban visszaállított moçambique-i püspök alá tartozzanak. A portugál gyarmati kormányzatnak ezúttal nemcsak a katolikus egyház jelenléte kellett beletörődnie, hanem a protestáns missziók megjelenésébe is a déli Inhambane régióban. Az európai közvélemény számára figyelemfelkeltő jelzés volt, hogy az angol gazdasági befolyás kiterjedt a „gyenge” portugál területekre is. A berlini konferencia után az angolokat sokáig nem fogadták szívesen Mozambikban, noha a gyarmat gazdaságának egy része az ő ellenőrzésük alatt állt. A brüsszeli konferencia megjelentjei az angol missziós jelenlét tolerálására külön figyelmeztették a portugálokat, amit Albuquerque, Mozambik kormányzója nehezményezett is, ismételt panaszok az idegen jelenlétre. Mint láttuk azonban, a katolikus missziókban ugyanúgy idegen nemzetiségű misszionáriusok tevékenykedtek, amit a portugálok szintén nem nézték jó szemmel, de figyelmük politikai okok miatt a protestánsokra irányult inkább – a jezsuitákat ugyanis most könnyebben ellenőrzésük alatt tarthatták, ami 1910-ben, a portugáliai forradalmat követően ismét a rend elűzéséhez vezet a gyarmatok területén is.

Az eddigieket összefoglalva tehát cáfolnunk kell azt a korábban általános szemléletet, miszerint a 19. századi missziók tevékenysége mindenkor elősegítette és támogatta az európai gyarmatosítók, különösen saját anyaországuk törekvéseit. A szemlélet valószínűleg Livingstone munkásságának értékelése alapján gyökeresedett meg, de tevékenységének egyedi, úttörő jellege tette csupán lehetővé, hogy a gyarmati politika színterén meghatározó szerephez jusson. Itt is inkább ikon volt, jelképe annak a civilizációs ideológiának, amelynek alapján az európai politika átszervezhette, pontosabban megszervezhette, intézményesíthette afrikai jelenlétét. Ennek a folyamatnak pedig a 19. század második fele még csupán a kezdeti szakasza volt, hiszen a gyarmatosítás intézményrendszere területenként eltérő ütemben folyamatosan fejlődött a második világháborúig.

A 19. század utolsó harmadának missziós rendjei

már más, nemzetközileg meghatározott, rögzített feltételek mellett dolgozhattak a számukra kijelölt területen. A gyarmatot ellenőrzése alatt tartó hatalom munkáját megkönnyíthették ugyan a gyarmat „pacifikálásába” való bekapcsolódásukkal, de mint a katolikus missziók esetében láttuk, a 16–17. században elért módon már nem szólhattak bele ténylegesen a terület irányításába. Erre sem az irányítás módjának megváltozása – a gyarmati rendszer intézményeinek kiépülése – nem adott lehetőséget, sem az egyház megváltozott európai helyzete nem tette lehetővé, hogy a korábbihoz hasonló súllyal vegyen részt az irányító munkálatokban. Az egyház önmaga képviselőjeként sem léphetett fel igazán a gyarmatokon, mert bár a missziós mozgalom nemzetközi finanszírozású volt, de a befolyt alamizsna még az adott gyarmati hatalom hozzájárulásával sem érte el azt a 16–17. századi szintet. Azt, hogy a misszionáriusok a gyarmati politika szolgálatában álltak volna, szintén nem fogadhatjuk el általánosan, hisz az egyház és a misszionáriusok helyzete országonként, felekezetenként más-más jellegű volt. Mint láthattuk, Portugália éppen misszionáriushiánnyal rendelkezett és politikai okokból egyik felekezetet sem látta szívesen területén. Jelenlétük inkább gátolta munkáját, mint elősegítette azt. A helyzet akkor sem változott meg döntően, amikor a 20. század elején már több portugál jezsuita is szolgálatot teljesíthetett a gyarmaton, 1910-ben a kormány ugyanis ennek ellenére beszüntette a munkát a fennhatósága alá tartozó missziókban. Végeredményben azt mondhatjuk, hogy a katolikus misszionáriusok egyik fél érdekeit sem képviselheték egyszóval – vagyis sem a gyarmatosítóként, sem pedig a helyi lakosokét –, hanem önálló feladatkörrel rendelkeztek és így folytak bele a gyarmatosítók oldalán, de csupán mellettük, nem pedig velük együtt a 19. század utolsó harmadának afrikai eseményeibe.

Jegyzetek

- 1 „A Felső-Zambezi misszió Afrikában.” A Katholikus Hitterjesztés Lapjai. I. évf. 3. füzet. 1882. január. 49. old.
- 2 Forrás: Encyclicae Leonis PP. XIII. de succolandis Missionibus Africae. Pécsi Püspöki Levéltár Circulares 3510/1890. Itt azért megjegyezném, hogy a rabszolga-kereskedelem elleni küzdelem jegyében az egyház valóban csak a 19. században lépett fel, hisz a 16–17. században még nemcsak hogy megtűrte, de anyagi érdeke is fűződött hozzá. Az akkor még legális kereskedelemben való részvételként például Kongóban a 17. század végén minden rabszolga után 150 reist kapott (Davidson, 1965: 362).
- 3 Uo. 62–63. old.
- 4 „A hit hirdetés célja a katolicizmusban az emberek üdvözítése és pedig Krisztus testébe, az egyház szervezetébe való beoltás által, a protestantizmusban pedig »az istenország« terjesztése.” (Wolkenberg, 1928: 15.)